

Миле Суботић

Мастер теологије

Увод у етиопско богослужење

Ајсџракиј: Етиопска црква је највећа међу Црквама Истока, а њено богослужење је готово неистражено. Већина храмова су базилике и ротонде, у којима постоји посебан поредак. Евхаристија са Литургијом речи, која претходи анафори, углавном је утврђена, док су анафоре многобројне. Дневне молитве изложене су у етиопском часослову. Молитве Богородици веома су заступљене у етиопској цркви, и култ Богородице је снажан. То се огледа и у календару етиопских хришћана, који је сличан коптском. Богослужбену годину чини покретни пасхални круг и непокретни периоди. Црквена музика датира из петнаестог века, афричког је порекла, и њени појци имају веома важну улогу. Етиопске хришћане одликује посебна побожност, што се види у њиховим молитама и гестовима.

Кључне речи: Етиопска црква, етиопски храмови, етиопске одежде, етиопски часослов, етиопски календар, етиопска година, етиопска музика, гестови етиопљана.

Етиопска црква Tawahedo је највећа међу Црквама Истока, и броји четрдесет милиона верника. Tawahedo дословно значи недељиво, што говори о њеној монофизитској христологији, више него о њеној црквеној организацији.

Хришћанство су у Етиопију донели Свети Фрументје, који је крстио краља Езану, и Едесије из Тире. Краљевина Аксум из Северне Етиопије постала је важна хришћанска сила у шестом веку. Појава ислама је у седмом веку довела до опадања краљевине, и њеног изоловања од остатка хришћанског света. Након обнове државе од стране династије Соломона, која је тврдила да води порекло од Краљице од Сабе и Соломона, обновљена је и етиопска црква 1270.г. Била је то обнова под Теклом Хајманот, која је основала манастир Дебра Либанос, и проширила мисију на југ земље. Доласком португалске војске и мисионара, краљ Сусеније се одрекао монофизитизма у име свог народа и признао папу 1626. године. Због тога се народ побунио и затражио абдикацију владара и протеривање језуита. Држава је остала затворена за мисије до деветнаестог века. Поглавар Етиопске цркве био је митрополит (абипа), кога је постављао коптски патријарх до 1959. године. Од тада је Етиопска црква смостална, а њен поглавар има титулу патријарха. Етиопија је најдуже опстала од свих хришћанских монархија Истока, све до убиства цара Хајла Саласија 1974. године, када су земљу преузели марксисти.¹

Због посебног положаја Етиопије у историји цркве и географији, однос етиопског богослужења и богослужења древних цркава је комплексан. Неке молитве су грчког порекла, као на пример, анафоре Светог Марка и Светог Јакова. Ови страни утицаји, укључујући и коптски, били су индиректни, најчешешће кроз преводе са арапског језика, и тек треба да буду истражени.

¹ J. Binns, *An Introduction to The Christian Orthodox Churches*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, 33-34; C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, The Oxford History of Christian Worship, приредили G. Wainwright, T. K. B. Westerfield, Oxford University Press, Oxford 2006, 141.

Богослужбени језик Етиопске цркве је геез, из породице јужносемитских језика. Неке молитве се читају и на народним језицима, углавном на језику амхарик. Еритреја има, такође, етиопско богослужење. Због везе са коптском црквом Александрије, велика је сличност коптског и етиопског богослужења. Етиопски је, сигурно, часослов Аве Гиоргиса, неколико анафора, као и мноштво химни, које су настале у петнаестом веку, у време краља Заре Јакова, који је и сам био хомнограф.²

Богослужбена места

Најстарије етиопске цркве биле су у облику базилика. То се види на рушевинима старе престонице Аксума, у области Тигреј, у којој се налази најстарија очувана црква манастира Дебре Дамо, и у Еритреји. Најпознатија црква у Етиопији је уклесана у камену, и налази се у Лалибели. Изграђена је крајем дванаестог и почетком тринаестог века, у доба краља Загве. Лалибела и њена околина се сматрају Светом земљом Етиопије. Правоугаоне цркве су подељене у три зоне, а оне кружног облика у три прстена. Етиопске ротонде су заправо налик сеоским округлим кућама са коничним крововима. У првом прстену ових цркава се налази олтар. У средњем прстелу се чита, поје и причешћује. Са краја трећег, спољног прстена почињу читања и литије о великим празницима. У њему стоје одвојени мушкарци и жене, окренути олтару, као и појци, који су искључиво мушкарци.

Оно што одговара часној трпези у другим црквама, код Етиопљана је табот. Табот је велики комад дрвета са уписаним именом Свете Тројице, Богородице, или светититеља коме је црква посвећена. Табот се освећује Светим миром. Етиопљани га доживљавају као реплику ковчега завета или таблица Мојсијевог закона. Колико је табот важан Етиопљанима, види се како се према њему опходе, и како га носе у литијама о великим празницима.³

Одежде

Одежде су веома шарене. Сунцобрани (блдахини), којима се показује поштовање, су шарени такође. Они се држе изнад Јеванђеља док се чита, и изнад причешћа, док се верници причешћују. Сунцобрани се носе и у литијама изнад позлаћених крстова, изнад глава архијереја, и изнад табота. Свештеници и ђакони за време Литургије руке покривају украсима од метала или тканине. Свештенослужитељи за време Литургије носе белу одећу и турбане, а црне у свакодневном животу.⁴

Дневна богослужења и друге молитве

Етиопски часослов, који је у четрнаестом веку саставио Ава Гиоргис из Сагле у Амхари, има седам дневних богослужења. Овај часослов је заменио дотадашњи Коптски часослов. Као и код Копта, етиопско предање има одвојен монашки и азматски типик, који се нису помешали, као у осталим богослужбеним породицама. Потпуни дневни круг богослужења, данас постоји само у етиопским манастирима. У парохијским црквама, вечерње се служи на навечерје празника. Око један сат по поноћи чита се полуноћница, а затим јутрење, на које се надовезује Литургија. Бо-

² С. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 142.

³ С. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 142–143.

⁴ Исто, 143.

гослужи се без прекида, и на тако дугачким богослужењима присуство је обавезно само за свештенство и појце (dabtara). Појаца у Етиопији има јако пуно.⁵

Етиопски јеванђелистар углавном прати коптски модел. Празнични антифони се приписују Светом Јареду, који је живео у шестом веку. Утврђени делови дневних богослужења налазе се у књизи Me'eraf, а они који се читају у току Великог поста у књизи Soma Degwa. По завршетку часова, а пре Литургије, чита се Молитва завета (Kidān). У Давидовој књизи налазе се псалми, библијске песме и Похвале Богородици (Waddase Maryam), за сваки дан у недељи. Похвале Богородици су сродне коптским богородичанима, а Етиопљани их приписују Светом Јефрему Сирину.⁶

Молитве на крштењу и венчању су коптске, али са етиопским особеностима. Сахране су демонстративни догађаји, на којима сви плачу, вичу, бију се у груди, и подижу руке ка небу. Свештенство се против тога бори, због хришћанске вере у васкрсење.⁷

Монаси у Етиопији се моле помоћу бројаница и често метанишу. Понекад, уместо бројаница, користе зглобове прстију. Том приликом читају Исусову молитву: "Госпде Христе, помилуј нас," али и "Богородице ради, Христе, помилуј нас," као молитве "Сети ме се у царству своме" и "Госпде помилуј нас по својој милости." Ове молитве, уз Оче наш, читају и мирјани.⁸

Евхаристија код Етиопљана

Етиопљани Евхаристију зову Qedasse. Литургија речи, која претходи анафори је углавном утврђена. Након читања Јеванђеља, књига се увија у платно, и ђакон је носи вернима да је целивају и дотакну челом. Званично постоји четрнаест анафора за различите прилике, мада их има и више. Две анафоре ране цркве су сачуване. Једна носи име Господа Исуса Христа, а друга Светих Апостола, која је заправо старија.

У просфору се утискује крст, састављен од тринаест квадратића. Просфору припремају ђакони у посебној кући, која се налази источно од цркве и зове се "хлебарница". Ђакон оглашава звоном, да је просфора из ње пренета у олтар. Да би се служила Литургија, потребно је да буду присутна најмање два свештеника и три ђакона. Свештеник који началствује, причешћује вернике телом, а протођакон крвљу Христовом.

Када свештеник умочи прст у вино, и њиме знаменује хлеб, он говори: "Даруј свима који ја љримају, да им буде на освећење и исцјењење Духом Свећим, и на јачање њихове вере, да свеће и величају Тебе, и Твој љубљеној Сина Исуса Христја са Свећим Духом." Када верници одговоре амин, свештеник наставља: "Даруј нам да будемо сједињени твојим Свећим Духом, и исцели нас овим љриносом да вечно живимо у Теби." Након Оче наш, верници певају: "Анђелске силе сћоје љред Сјасићељем свећја и окружују ја, чак и њејово шело и њејову крв. Присцјујимо лицу Сјасићељја свећја. Са вером у Њеја љредајмо се Христју... Са вером у Њеја, Ајосћоли су љрајили њејове сћоје."⁹

⁵ R. Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West*, 262, 271.

⁶ Кратак одломак из Похвала Богородици, даје нам пример њихове богате Христологије: "Радуј се Маји Божија, радостии анђела, радуј се. Радуј се Чистја Дјево, коју су најавили љророци. Радуј се јер си се угостјојила... Радуј се, о Маји Јединородној, који се никад није одвојило из наручја Очевој... Дошао је и љосцјао човек кроз шедје. Радуј се кујино која јори, коју ојањ дожансцјава није љројцјао. Радуј се Невестја и Мајко, Дјево и Рају, која си родила шелом Небески Хлеб, ношен херувимима." С. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 144.

⁷ Исто, 143.

⁸ Исто, 144.

⁹ Исто, 143. Одломак је из анафоре Светих Апостола. Текст је преведен са енглеског језика, као и остали богослужбени текстови и песме из примарног извора за овај рад.

Богородица у етиопском богослужењу

Етиопљани, као и сви хришћени цркава Истока, негују култ Богородице. Они то увек чине доводећи је у везу са Христом. Азматско бдење у етиопској цркви почиње песмом у част Богородице, која се зове "Врата Светлости".¹⁰ Богослужбена песма "Химна Цвета", која датира из петнаестог века је најчувенији богородичан у Етиопији: *"Маријо, Цвете, чије је доба њролеће, намириши смрад мојих њрехова својим миомирисом.... Сада је време цветњања и њријатњних арома. Ево њвој Чуда, њвоја Помазања, које радује Цркву. Њиме си си ми, Маријо, омојућила да хиѡам сѡазом њокајања, бѡжим као ѡазела или млад јелен, далеко од лица њреха, сесѡре асѡидигне, чији оѡѡров удија."* Ова химна се пева у току месеца цвећа, након кишне сезоне, када се прославља бекство Богородице, Јосифа и Христа у Египат. У њој налазимо алузију на веома читан спис међу етиопским хришћанима "Чуда Богородице". Неке приче из овога списка су локалне приче о чудима у Египту и Етиопији, док су неке пореклом из Француске. Њих су из Француске донели крсташи у Палестину. Најпре су преведене на арапски, а тек касније на геез. У етиопској иконографији, Богородица је углавном окружена анђелима.¹¹

Црквени календар

Црквени календар етиопске цркве је сличан коптском. За Етиопљане је карактеристично да им је свака година посвећена једном од јеванђелиста. Дан им је по римском моделу подљен на два дела, дванаест часова за дан, и дванаест часова за ноћ. Први час код Етиопљана је седам сати ујутру, по нашем рачунању времена. Празници се према етиопском предању понављају сваког месеца. Арханђел Михаило се празнује сваког дванаестог, а Арханђел Гаврило сваког деветнаестог у месецу. Светитељ Гебре Манфас Кведус (Слуга Духа Светога) слави се сваког петог, Ава Арагани сваког четрнаестог, а Текле Хајманот (Садница Вере) и Крестос Самра сваког двадесет и четвртог дана у месецу. Сваког седмог у месецу слави се празник Свете Тројице, сваког десетог Часни Крст, двадесет и седмог у месецу Спаситељ света, а сваког двадесет и деветог Божић.

Постоје и девет годишњих великих Господњих празника: Благовести, Божић, Богојвљење, Преображење, Цвети, Велики петак, Васкрс, Вазнесење и Педесетница. Девет мањих празника годишњег круга су: Крстовдан, три недеље божићног поста посвећене пророцима, Светлост свету, Сретење, Чудо у Кани, Маслинска гора, односно празник другог Христовог доласка. У Етиопском календару постоје тридесет и три Богородичина празника. Славе се њено име, чуда, као и њене светиње. Богослужбена година је покретни пасхални круг, који има двадесет периода. Година почиње 11. септембра, односно 12. септембра преступне године. Крстовдан се слави 27. септембра, на посебно свечан начин уз великуватру, на истоименом тргу у Адис Абеби. Велико водоосвећење се обавља на Богојављење, када Етиопљани обилно употребљавају освећену воду. Седам великопосних недеља носе имена по зачалима из Јеванђеља. На Велику суботу, верници добијају трске, које украшавају и стављају око главе. Као и маслинова гранчица код Ноја, ове

¹⁰ "О Пресвѡта и обрадована, ѡречасна и ѡредлаѡсловена, ѡошѡована и узвишена, вѡаѡа Свѡѡлосѡи, лѡсѡѡѡице Живѡѡа, седѡиѡѡе Бѡжансѡѡѡа... Ти си, моја Дѡѡво, злѡѡѡна корѡѡа у којој се налази свежа мана, која се неѡрѡекидно и неѡѡѡрѡешиво даје, дајућѡи чѡѡѡѡѡѡом свѡѡѡу милѡсѡѡи и ѡравду." С. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 144.

¹¹ С. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 145.

трске су симбол помирења, јер нас је Христос помирио својим Крстом. О црквеним празницима, Етиопљани, а нарочито жене, играју у кругу, тапшу, и припремају заједничку трпезу за заједницу.¹²

Музика и црквено песништво

Према предању, црквена музика Етиопљана датира из шестог века. Западни истраживачи су мишљења да је настала после петнаестог века, и да је од тада претрпела измене. Етиопско црквено појање има три модуса, који се смењују или комбинују. Први је *geez*, за празнике и дане кајања. Други је *ezel*, са прославе и опела. Трћи је глас *agaya*. Јареду, који је живео у шестом веку, се према предању, приписује увођење у употребу бубњева, систри и тапшање. Ово тапшање, са покретима тела у ритму, и посебним начином стајања, подсећа на игру Цара Давида око ковчега завета. Ови положаји тела и креатње у ритму се зову *aquaquam*, и има их двадесет и четири.

На празнике, након Литургије, табот се носи три пута око цркве. Појци се тада деле у два реда, који су окренути једни према другима. Они носећи бубњеве и систре, прилазе једни другима и удаљавају се све брже и брже. Ова "богослужбена игра" симболизује шумско дрвеће, које се једнообразно њише на ветру, и фасцинира стране посматраче. Заједница за то време тапше, а жене пуштају гласове, који су карактеристични за сва весеља у црквама Истока.¹³ Бубњеви се углавном користе за махелет- део богослужења у коме учествује хор. У њих се удара пре и после причешћа. Бубњеви се не користе у току поста. Неки сматрају да бубњеви и систре на богослужењима датирају из времена када су Левити служили око ковчега завета у Соломоновом храму. Више је вероватно да њихово порекло афричко, и да датира из седамнаестог века, из Гондара -центра етиопске црквене музике. Етиопљани црквено појање уче напамет, у скаладу са усменом верском традицијом. Појци уче тако што црквене песме *qene* сами компоњују (кроје) и стављају на увид учитељима ради исправки. Када се добро увежбају, млади појци *deberas* се укључују у хор почињу сами да кроје. *Qene* се певају недљом и празником, али и на венчањима и сахранама. Овако импровизовани текстови и мелодије се употребљавају само једанпут. Речи које се у њима користе морају да буду двосмислене, да имају буквално и скривено значење, што Етиопљани зову "восак и злато". Због тога ученик појац мора добро да познаје не само језик Геез, него и Свето писмо, етиопску историју и легенде.¹⁴

Побожност Етиопљана

Гестови етиопљана одишу побожношћу. Од уласка у порту до уласка у цркву више пута се клањају, метанишу, и дижу руке ка небу. О многобројним празницима, етиопски хришћани читаве ноћи проводе стојећи у црквама. Хиљаде људи, који одевени у бело, улазе и излазе из цркава, остављају снажан утисак на посматраче. Овакава побожност се показује и на ходочашћима у Аксум, Лалибелу, Гондар, и у манастир Зеквалу. У ове светиње Етиопљани неретко одлазе босоноги. Када у њих

¹² C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 145–146.

¹³ R. Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West*, 262.

¹⁴ Исто, 146–147. Пример за такво црквено песништво може да буде стих: "Дрво је њорасло, зајшо шїшо дрво најредује када ја земљорадник залива". Он може да се протумачи: "Текле Хајманой (шїшо господовно значи Садница вере) се освещује својим сузама.", јер је Текле Хајманот велика етиопска подвижница, која се упокојила почетком четрнаестог века, након краља Загве.

стигну, цркве обилазе неколико пута на коленима. У великим светињама углавном се налазе извори — агиазме, са којих верници узимају воду ради исцељења. Приликом ходочашћа, и о великим празницима, Етиопљани прилажу стоку, чије месо треба да се подели гладнима и сиромашнима. Породице чине дела милосрђа сиромашнима приликом крштења, венчања и сахрана. Имућније породице чак подижу и цркве. Након смрти својих супружника, удовци и удовице настављају да живе монашким животом у манастиру, или узимају монашке завете код куће. Њих, као и ученике богословских школа, храном снабдева локална заједница. Просјаци траже милостињу и благодаре за дарове у име Свете Тројице, светитеља дана, а најчешће у име Богородице.

Етиопљани посебно негују култ анђела и светитеља. Њихов синаксар је сличан коптском, уз додатак етиопских светитеља. Кодификован је крајем шеснаестог века. У синаксару се налазе и кратке песме — *salam*. Дела, односно део дневног читања из синаксара, зове се *gedl*- дословно ”борба”. Он говори о храбрим моментима из живота светитеља, и чита се на богослужењу у част светитеља дана, али и приватно у било које доба дана.¹⁵

Закључак

Роберт Ф. Тафт сматра да готово да нема ваљаних студија о пореклу и развоју етиопског богослужења, нити много поузданих података о његовом пореклу. Са изузетком студије Б. Велата о азматском типичу, Латинске верзије и коментари Ван Лантшута, и Турајевих превода са коментарима часосолва са гееза на руски језик, богослужење Етиопске цркве тек треба да буде истражено. Радови професора Питера Џеферија са Универзитета Делавера, и дисертација капућинског свештеника Хабтемајкла Киданеа, требале би да дају допринос истраживању етиопског богослужења. Према Угу Занетију, етиопско богослужење може да нам да важне информације о древном коптском богослужењу.¹⁶

Introduction to the Ethiopian Rite

Summary: The largest oriental Orthodox Church community resides in Ethiopia. The most ancient churches of Ethiopia are in the style of a basilica. Liturgical vestments are very colorful. The Liturgy of the Word and the pre-anaphora are invariable. The seven daily offices of the monks and nuns are found in the Book of the Hours. Devotion to the Mother of God is very prominent in Ethiopia. The calendar is similar to the Coptic. The liturgical year comprises a movable paschal cycle and twenty periods. Church music is said to go back to the fifteenth century. The gestures of Ethiopian Christians are particularly pious.

¹⁵ C. Chaillot, *The Ancient Oriental Churches*, 147.

¹⁶ R. Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West*, 261–262.